

BORSI-KÁLMÁN BÉLA*

Örökzöld témák, új megközelítések, biztató eredmények

Egry Gábor nagydoktori disszertációja egy nem kevesebb, mint 556 oldalas vaskos monográfia, amely a Napvilág Kiadó jóvoltából és Gellériné Lázár Márta gondos szerkesztésében 2015 óta bárki számára hozzáférhető.¹ Az érvényben lévő tudományos minősítési szabályok természetesen lehetővé teszik egy, már időközben nyomtatásban megjelent munka benyújtását, amely, ugyancsak magától értetődően, minden formai és tartalmi kritériumnak eleget tesz. Bocsássuk tüstént előre: a hasonló jellegű nagydoktori értekezések egyébként többnyire dicséretes átlagszínvonalát jócskán meghaladó munkáról van szó. Az opponens feladatának nehézségeit egyetlen szókapcsolatba sűrítetheti: a „bőség okozta zavar”! Ám ez nem a közhelyes „bőség zavara”, sem a sokszor leírt, s többnyire negatív kicsengésű, „a kevesebb több lett volna” akadémikuskodás, hanem arra utal, hogy a jelölt témáinak valóban meghökkenítő sokfélesége a szokásosnál is koncentráltabb szintetizálásra készíti a terjedelmileg korlátozott szakmai bírálókat íróját.

Vegyünk e témák közül néhányat közelebről is szemügyre:

* A szerző történész, az ELTE nyugdíjas egyetemi tanára.

¹ Egry Gábor: *Etnicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában, 1918–1944*. Budapest: Napvilág, 2015.

I. A monográfiát illető általános megjegyzések

Két kulcsfogalom: *mindennapi etnicitás és identitáspolitika*

Aki írt már tudományos igényű dolgozatot, az jól tudja, nagyon sok minden már a mondanivaló strukturálása, szerkezeti felépítése, megkomponálása során eldől. Ez – a szerkezet megválasztása – természetesen a mindenkori szerző szuverén, elidegeníthetetlen joga. Egry Gábor imponálóan gazdag, főként erdélyi fogantatású forrásanyaga birtokában könnyűszerrel megtehetette volna, hogy példának okáért még bővebben idéz valamelyik, Kolozsvárról, legalábbis Belső-Erdélyből – persze gondos „előszűrés” után – a budapesti Külföldiek Kollégiumába került, „cselédkönyves” orvostanhallgató vagy továbbképzésre érkezett végzős építésznek a kollégiumi vezetés felkérésére 1938-ban készített magyarországi élménybeszámolójából, s abból bontja ki mondanivalóját, legalábbis annak „essenciális” központi magját. Mármost legfőképpen azt, hogy milyen szerepet játszanak valaki – *bárki* – származása, családi körülményei, más szóval etnoszociális/etnoszociológiai eredete, „eticitása” az illető mondhatni automatikus, reflexszerű besorolásában, azonosításában. Fatornyos székelyföldi kisvilágában, ahol még a román államhatalom „közzei” is alapszinten török Eminescu, Caragiale és Rebreanu nyelvét; a bánffyhunyadi vagy élesdi kisdedővóban; az érmindszenti, szalárdi vagy kalotaszentkirályi elemi iskolában, ahol esetleg regáti tanerők próbálják gyorstalpaló módon „új-románna” átgyúrni a nebulókat; a kolozsvári vagy a bukaresti egyetemen; a román hadsereg valamelyik távoli, besszarábiai vagy dél-dobrudzsi helyőrségében; a dicsőszentmártoni (fogarasi, lugosi, zsombolyai, szamosújvári etc.) helyi közigazgatásban, törvényszéki román nyelvű munkahelyen, vagyis úgyszólván mindenütt, ahol életét Nagy-Romániában lemorzsolni kénytelen, születésétől haláláig. Merthogy nyilvánvaló: végeredményben ettől – *eticitásával* elválaszthatatlanul összefüggő eszmélkedésétől, *öntudatra ébredésétől* (személyisége kialakulásától) – függ az is, miként tekint ő, a véleménynyilvánításra felkért vagy önként megnyilatkozó *individuum* saját magára. Szakszerűbben, úgymond „tudományosabban” szólva: milyen lesz az *identitása* – Budapesten, Bukarestben, lényegében: *akárhol*, ahol azt bármilyen formában megvallani, adott esetben írásba foglalni

felszólíttatik. Hogyan azonosítja (*identifikálja*) magát például az őt körülvevő, nehezen áttekinthető, zűrzavaros pest-budai értelmiségi viszonyrendszerben, az eredeti „természetes” (Szent István-i) határait minden eszközzel és mindenáron visszaszerezni óhajtó (*irredenta*) Csonka-Magyarországon, közelebről a két világháború közötti mértékadó (*mainstream*) budapesti értelmiségi/politikai elitben? Ezt a mozzanatot Egry is alapvetően fontosnak tekinti, s így önti formába – két részletben: a): „az önazonosítás lényegében nem más, mint a diszkurzív formában megjelenő csoportos identitás egyéni gyakorlata”;² és b) „Az önazonosítás [...] lényegében az önazonosság egyéni gyakorlatának tekinthető, ennek egyik lehetséges esete, így kapcsolódik az identitáspolitikához is.”³ Sőt, továbbmegy, mert a következő alapkérdést is fölteszi: „Milyen szerep jut az önazonosságnak a politika sikerében vagy kudarcában? Miként próbálják meghatározni közösségeiket az egyes szereplők? Mi a hatása ennek a közösségre? Hogyan használhatják fel mindezt az élitek saját politikai törekvéseik érdekében?”⁴ Más szóval, Egry a helyi és központi kisebbségpolitikákat tovább árnyalva és bontva jut el az *identitáspolitika* fogalmához, amelyet a kisebbségi léthelyzetbe kényszerült vagy abba már beleszületett *individuum* a többségi népétől/nemzetétől eltérő származása, népi tudata, *etnicitása* – s ebből fakadó élményanyaga – strukturál. A másik, szintén igen lényeges és nagyon termékenynek bizonyuló szemléleti továbblépés a *mindennapi etnicitás* kategóriájának alkalmazása, amely Egry értelmezésében, úgy látom, azt is tartalmazza, hogy az egyén intellektuális képességei függvényében az elvonatkoztatás és a tudatosodás különféle szintjein, de akár „ösztlónként” is meg- és átéli az őt érő, csoportja, közössége és saját maga etnikai eredetével összefüggő, szerfelett bonyolult külső hatásokat, akár az államhatalom, akár a többségi nemzet által, akár pedig az „anyaország” részéről ériék is azok. Egry Rogers Brubaker nyomán fogalmazott szemléletes szavaival: mintegy „*megtörténik vele*” az *etnicitás*. Ez a nézőpont aztán lehetővé teszi a szerző számára, hogy újszerűen gondolja el az etnicitással összefüggő politikákat is. Ezért

² Egry, 2015. 16.

³ Egry, 2015. 21.

⁴ Egry, 2015. 23–24.

adhatja *Bevezetője* 2. eleme⁵ lezárásának a következő címet: *Politikatörténet másképp: identitáspolitiká és mindennapi etnicitás*.⁶

Ez lett és maradt a monográfia szerteágazó tematikáinak az egyik rendező elve is egyben: „[...] éppen az lenne munkám egyik kérdése, hogy milyen hatással volt egymásra a mindennapi etnicitás és az identitáspolitiká?”⁷ A disszertáció elméleti megalapozottságát szolgáló fejezetrészek egyik jellemző sajátosságának nem csupán a gondos fogalomhasználat és más kutatók eredményeinek magától értetődő természetességgel történő „beépítése” tűnik fel, hanem az a következetes törekvés is, hogy Egry minden végiggondolt levezetést igyekszik egy-egy szentenciaszerű mondatral lezárni. Ezek legtöbbször szintén meggyőzőek, például, a főntebbi gondolatokban maradvá – Chantal Mouffe és Nira Yuval-Davies nyomdokain⁸ – ez a lakonikus összegzés olvasható: „a magyar kisebbségek története nem más, mint az elhatárolásukra tett kísérletek története.”⁹

Egry e frappáns kijelentésből kiindulva aztán további meglepő (merthogy annyira természetesnek vesszük, hogy nem is gondolunk rá) rokonfogalmakhoz jut el, mint „utazás”, „határátlépés”, „határemelés” és társaik. De ezeket mindig „megemelve”, s azonnal konkrét mögöttes történeti-szociológiai terükbe és elvont asszociációs bázisukhoz illesztve, több oldalról megvilágítva. Az ilyesféle sokoldalú (polimorf) láttatás gyakran tudalékosnak, szájbarátságosnak, mondhatni szórszálhasogatónak tűnik, Egrynél mégis kevésbé zavaró. Azért, mert így hívja fel a figyelmet a „dolgok” végtelen bonyolultságára, és – akárha magfizikus volna – az egyre parányibb részecskék kimutatásával és ütköztetésével elérhető újabb – sokszor merően újszerű – elemzési lehetőségekre. Egyszersmind, bár nem biztos, hogy ismeri az egyetemes román irodalom egyik legnagyobb alakja, egyben a balkáni-bizánci vétetésű havaselvi szellemiség világirodalmi színvonalú megformálója, (Ion Luca Caragiale) egyetemes érvényű intését („Meg akarod ismerni a

⁵ Egry, *Lehet-e más a politikatörténet, avagy hogyan írható meg a kisebbségek története másképpen?* 2015. 23–43.

⁶ Egry, 2015. 39–43.

⁷ Egry, 2015. 464.

⁸ „[...] a politika a politikai közösség létrehozásáról szól és nem olyasmiről, ami ezen a közösségen belül történik.” Egry 2015, 32. és 64. j.

⁹ Egry, 2015. 32.

dolgokat? Vedd őket közlről szemügyre. Azt akarod, hogy tessenek? Szemléld őket messziről.”¹⁰), ösztönösen annak megfelelően jár el: közel megy a „dolgokhoz”, és – valódi tudóshoz méltóan – nem számol azzal, hogy esetleg olvasóinak „nem tetszik”, hogy milyen eredményre jut.

Egy értekező stílusára általában is jellemzőnek mondható, hogy mondanivalója minden elemét a végletekig „ki”-elemzi, összes jelentésárnyalatát felvillantja. Ez a teljességre törekvő pedantéria olykor ugyan nehezíti a befogadást, de az opponens utóbb megérti, miért volt szükséges kimerevíteni egy-egy bonyolultabb logikai láncolat részeredményeit: így tudja ugyanis továbbgördíteni mondandóját.

Egy közbevetett megjegyzés: a *mindennapi etnicitást* taglaló adekvát levezetés akár még tovább csupaszítható s árnyalható oly módon, ahogyan azt egy még a történelmi Erdélynél is komplikáltabb viszonyrendszerű – mert egyszerre *közél és távol levő* – határvidékről származó jeles magyar író, Páskándi Géza fogalmazta meg: „Az erdélyi [partiumi] magyarnak van egy viszonylata a román többség iránt Romániában, és van egy viszonylata Magyarországra irányában, ahol a magyarok vannak [elsöprő] többségben. S nemcsak a többségi románsághoz képest akar másnak, azaz magyarnak megmaradni, hanem azt is mondja, hogy az erdélyi [partiumi] magyar különbözik a magyarországitól, tehát a saját nemzetével mint többséggel is kisebbségben akar maradni. Úgyhogy *nem tudsz olyat mondani, ami nem kisebbség–többség relációban fogalmazódik meg [...]* Minden hasonlítás a kisebbség felé vezet, mert mindig csak részecskék hasonlítanak.”¹¹ A környező világ, a szűkebb és tágabb környezet, annak összes észlelt ténye, történése egyaránt a *kisebbség–többség* („mi” és „ők”) szembenállás viszonylatában szemlélhető, s az ilyen létállapotba beleszületett individuum, legalábbis Páskándi szerint, kényszeres

¹⁰ „Voiești să cunoști lucrurile? Privește-le de aproape. Vrei să-ți placă? Privește-le de departe.” Forrás: https://vorbeste-romaneste.ro/citat/voiesti-sa-cunosti-lucrurile-priveste-le-de-aproape-vrei-sa-ti-placa_540_540 (utolsó letöltés: 2018. szeptember 27.)

¹¹ Páskándi Géza: A kiválasztott és az alkalmas. In: Havas Judit – Lengyel Gabriella: *Párbeszélgetés. Írók, költők a Károlyi-palotában*. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum – Kortárs – Dinasztia, 2000, 73. (kiemelés – B-KB.).

megrögzöttséggel végső soron *mindent* ezen – kisebbségi helyzetéből eredeztethető személyiségstruktúráján – szűr át, amikor érzéseit s gondolatait írásba foglalja, vagyis véleményt mond, *ítél*(kezik).

A fõntebb említett indítási eshetőség talán Egry Gábort is megkísérthette, aztán – jóllehet megítélésünk szerint ezek az elemzések (helyzetleírások, helyzetállapoti látéletek, helyzettudati naplók) s azok minuciózus kiértékelése a monográfia egyik legizgalmasabb alfejezetét (*Egybeérõ képek: Románok, magyarok – Innen és Onnan; Határon innen és túl*)¹² képezik – másképp döntött. A szakszerûbb, tudományosabb, mondhatnánk az „akadémikusabb” utat választotta. Monográfiája *Elõzetes megfontolások* c. kétrészes bevezetõjében (I. *Identitáspolitika és mindennapok*; II. *Lehet-e más a politikatörténet, avagy hogyan írható meg a kisebbségek története másképpen?*)¹³ lelkiismeretesen feltárta, mit akar elmondani, *honnan* *hová* szeretne eljutni. Mit s miért tesz/ír – és milyen végsõ célkitûzéssel? Rokonszenves nyíltsággal minden elméleti fogódzójának forrását gondosan megjelõlte, s még azt is beismerte, hogy Rogers Brubaker, Jon E. Fox, M. Judson, Cynthia Miller-Idriss, Tara Zahra és különösen Feischmidt Margit munkáinak¹⁴ inspirációi nélkül megmaradt volna a „kaptafánál”, s klasszikus kisebbség- és politikatörténeti traktátust tesz le az asztalra... Ehelyett, úgyszólván „menet közben” változtatva, Egry kezébõl egy nagyszabású, rendhagyó, szokatlan megkomponáltságú, eredeti hangvételi, továbbgondolásra inspiráló nagymonográfia került ki.¹⁵

A több mint félezer oldalas munka és a legújabb szakirodalmat és kurrens elméleti alapmûveket feldolgozó könyvnyi terjedelmû bevezetõ ismeretében az opponens számára utólag egyáltalán nem

¹² Egry, 2015. 258–272.

¹³ Egry, 2015. 11–213.

¹⁴ Brubaker, Rogers– Feischmidt Margit – Fox, Jon–Grancea, Liana: *Nacionalista politika és hétköznapi etnicitás egy erdélyi városban*. Budapest: L’Harmattan, 2011.; Hale, Henry E.: *Mi az etnicitás. Magyar Kisebbség*, 2009/3–4.; Feischmidt Margit: *Megismerés és elismerés, elméletek, módszerek, politikák az etnicitás kutatásában*. In: uó (szerk.): *Etnicitás. Különbségteremtõ társadalom*. Budapest: Gondolat–MTA Kisebbségkutató Intézet, 2010. További referenciák: Benedict Anderson, Walker Connor, Pierre van den Berghe, Clifford Geertz, J. D. Fearon etc. mûvei.

¹⁵ Egry, 2015. 23.

volt visszatetsző, hogy Egry nemcsak annak van tudatában, hogy nagy fába vágta a fejszét, hanem azt sem rejti véka alá: képesnek érzi magát arra, hogy az általa kitűzött szakmai, tudományos, sőt akár a szakmaiságon túlmutató, tudománypolitikailag is hasznosítható célokat el is érje. Mi több, impozáns monográfiája végén, a kötelező történeszi aprómunka befejezése után egy teljesen újszerűnek ható (noha komoly előzményekre visszavezethető) koncepciót is felvázol a még nemesebb historiográfiai és nemzettudati (nemzetpolitikai) cél, a „Trianon-szindróma” régóta oly időszerű, egyszersmind rendkívül kívánatos „dekonstrukciója” és meghaladása – traumatikus jellege megszüntetése, legalábbis csökkentése, semlegesítése – érdekében. Bár gyanítom (legalábbis remélem), hogy sok hazai szakértő, különösen a fiatalabb nemzedékekből, hallgatólagosan osztja Egry céljait. Az előzetes szerzői szándékról Egry így vall bevezetőjében:

„Nem az a célom, hogy még részletesebben bemutassam a már eddig is ismert ellentéteket Magyarország és a visszacsatolt régiók között. Mindenekelőtt az etnicitás és az önazonosítás (identifikáció) felől próbálok megközelíteni a kisebbségi magyarság két világháború közötti történetét. Feltevésem szerint a kortársak által eltérő (köz)szellemként megjelenített különbségek az azonosság és önazonosítás különbségei, és ebben a formában többet jelentenek gyakorlati konfliktusoknál, valójában egymástól eltérő magyarságmentelmezéseket, az etnicitás különböző gyakorlatait és ezek társadalmi valóságát mutatják meg a társadalom többi szintjén is. Arra vagyok kíváncsi, hogy azok a kizárási, elhatárolási gyakorlatok, amelyek a nemzethez tartozást 1938, majd 1940 után körülveszik, ám amelyek a revíziós propaganda közegeiben nem vagy alig voltak észrevehetőek, a visszacsatolás után azonban valamiképp mégis kifejezésre jutottak, mennyiben és miként tekinthető[k] a nemzeti identitás és önazonosítás változásának. Mit jelentett ez a magyar nemzetértelmezés számára, milyen szerepet játszott[ak] a változásban az (identitás)politika és a mindennapok gyakorlatai, és *végül mit árul el mindez magáról a (magyar) nemzetről?*”¹⁶

¹⁶ Egry, 2015. 13–14. [B-KB.]

II. További észrevételek, benyomások, némi kritikával

Életségűség és szakmaiság – néhány általánosabb impresszió

a) Egry Gábor szövege rendkívül pontos, szikár, lényegre törő; klasszikus értekező prózának is nevezhetném. Kerüli a stílbravúrokat, mindig az általa leglényegesebbnek tekintett aspektusok rögzítésére törekszik, ugyanakkor érzékletesen ragadja meg az árnyalatokat is. A jó íráskészség azért is fontos, mert – miként már utaltunk rá – Egry ágas-bogas tematikája és teljességre törekvő elemzései nagyon megterhelik az olvasó memóriáját, még abban az esetben is, ha az átlagosnál otthonosabban mozog az általa vizsgálat alá vett szerteágazó, bár egymással szorosan összefüggő szakterületek nagy hányadában. Az áttekinthető szerkezet és a világosan kifejtett mondanivaló azonban sajnos – főként a monográfia terjedelme miatt – nem elég garancia arra, hogy felelős hivatalnok, netán maga a nemzetpolitikára szakosodott államtitkár vagy a mindenkori külügyminiszter elmélyüljön benne, noha Egry mondanivalója számukra is fontos lehetne. A másik ide kapcsolódó megfigyelésünk az, hogy a szöveg egyszerre monolitikus jellegű, ugyanakkor részleteiben és darabjaiban is könnyen követhető, de csak ha időt szakítunk rá, és kellő figyelemmel olvassuk (jellemző adalék, hogy a monográfia egyik recenzió, A. Gergely András „hónapokra témát adó olvasmányként”¹⁷ minősítette); erősen átüt rajta a jó értelemben vett teoretizáló hajlam, továbbá az évtizedes elmélyült gondolkodás és a megformálás igényessége. Valóban összefüggő, egy tömbből faragott írás – *mono-gráfia*, amelyben – ritka erény! – az életségűség és a szakmaiság „kéz a kézben jár”.

b) Nem tudom megítélni, hogy a szerző tudatában van-e annak, hogy – mint fentebb volt már szó róla – munkája (különösen *Mindennapok* c. III. része, de egyéb esettanulmányai és „útibeszámoló” is) minden szándékos szikárságuk s „tudományosság”-uk ellenére „tényirodalomként” is olvashatók.

¹⁷ A. Gergely András: A Trianon nélküli Trianon. Politika, identitás, etnicitás – háborúkózi önelképzelések. *Maszol.ro* 2016. április 4. <http://www.maszol.ro/index.php/kisebbsagben/62464-kisebbsagben-a-trianon-nelkuli-trianon> (letöltés ideje: 2018.szeptember 27.)

c) A disszertáció számos további nagy erénye között külön is meg kell említeni, hogy Egrynek – jó néhány románul nem olvasó kortársával ellentétben – nincs szüksége kollegiális (fordítói) segítségre a román nyelvű levéltári dokumentumainak értelmezése során: a román szakszövegek minden, sokszor erős odafigyelést igénylő árnyalatát is hajszálpontosan érti és hibátlanul interpretálja.¹⁸ Nem derült ki viszont számomra, hogy Egry milyen fokon bírja a szlovák és a cseh nyelvet! A csehszlovákiai (felvidéki) magyarokról szóló részek egyébként is némileg kevésbé kidolgozottaknak tűnnek, forrásismerete e területen semmiképpen sem vethető egybe a kimerítő romániai levéltári kutatásokból eredeztethető fölényes erdélyivel (bánsággal, partiumival). Az opponensnek inkább az a benyomása, hogy jóval kevesebb tudással rendelkezik a Felvidékről, mint Erdélyről. A korabeli erdélyi világban szinte naprakészen benne él, a sajtót, könyvészetet, továbbá a kéziratot, levéltári anyagot biztos kézzel uralja. Ezért is ért tökéletesen – máshonnan és más idősből érkező kutatótól kissé meglepő módon – minden nüanszot. A tévedés *velszajátította* az „erdélyiséget”: valóban a szó szoros értelmében *elszajátította* az „erdélyiséget”. Olyannyira, hogy megkockázatom: a két világháború közötti Erdélyről (beleértve a bánsági, partiumi és máramarosi régiókat is) nagyon keveseknek vannak ilyen mélységű ismeretei, a „benszülött” kutatókat is beleértve. Ez persze nem jelenti azt, hogy Egry ne volna nagyon tájékozott a csehszlovákiai történesekben is: az összes valamirevaló feldolgozást, dokumentumkötetet és elemzést töviről hegyire ismeri, olvasta, beépítette őket szövegébe, de például a sajtóból származó utalásai, noha ezek is többnyire adekvátak és tárgyyszerűek, mégis néha esetlegeseznek, „találatszerűnek” tetszenek. Ez, ismételjük, inkább érzés, benyomás csupán, annál is inkább, mert e sorok írója is

¹⁸ Egry román nyelvtudása bizonytalanságaira utalhat viszont – kifogástalan szövegértése ellenére – az a tény, hogy román újságcímeinek, továbbá levéltári jelzetei román címeinek leírásában néhol téved. Néhány közülük: a főszövegben (a helyes változatokkal): 317 (șapcă iredentistă); 325 (cel mai iredentist ziar); 425 (a se vorbialtă limbă); 429 (Casa Națională); 439 (strada Morii; strada Luterană); 453 (Opinia Noastră). (A jegyzetanyagban: 72/111; 153/444; 301/272; 370/30; 406–407/157; 453/354. E tévedések, elírások száma a több mint ötszáz oldalas monográfia viszonylatában azonban elenyésző. Ellenben Nichifor *Crainic* nevét következetesen tévesen használja *Crăinic* formában (összesen hét alkalommal: 154–155, 527, 543).

szintűgy csak másodkézből tájékozódott a felvidéki magyarság két világháború közötti történetéről, ha magáévá tette is például Szvatkó Pál, Peéry Rezső, Szaladni Rezső, Sziklay László, Angyal Béla, Filep Tamás Gusztáv és társaik nézetei, eredményei legjavát. Ha köztöködni szeretnék, akkor azt is írhatnám, Egly egy abszolút mértékben uralt és tökéletesen elsajátított anyagot illeszt egy kevésbé ismerttel/ismerthez, s kicsit „csúsztatva” úgy kezeli együtt őket, mintha azonos mértékben birtokolná a kifejtésükhöz, elemzésükhöz szükséges ismereteket!¹⁹ Paradox módon ez bizonyos mértékben igaz is, mert az általa görgetett hihetetlen gazdag információ-tömeg közlése és kifejtése sehol sem zökken meg, mert Eglyt kifogástalan elméleti tájékozottsága és kreatív (heurisztikus) történetírói módszere átsegíti a nehézségeken: a félig üres, félig tele pohár esetével példálózva inkább az utóbbi érvényesül, „teli pohárral” van dolgunk. A bíráló tamáskodhat, akadékoskodhat ugyan, „fogást” valójában mégsem talál!²⁰

Ugyan az egész értekezés általános értékeléséhez tartozik, mégis itt kell megtennem egyik komolyabb szakmai/koncepcionális megjegyzésemet, nevezetesen azt, hogy Egly mintha túlértékelné a viszonylag „polgárosodottabb” és fejlettebb hivatástudatú erdélyi román intézményi kisvilág, s egyáltalán az itteni „regionális” civil társadalom tagjainak empátiáját és segítőkészségét bajba jutott magyar polgártársaik munkahelyeinek megvédése tárgyában. Erre az álláspontra főként az 1934/1935-ös nyelvvizsgarendelet gyakorlati lebonyolítása vizsgálatával s a helyi román szakmai testületek, egyesületek, hatóságok ezenközben tanúsított, sokszor valóban megengedő, sőt segítőkész magatartása, halogató, időhúzó, háritó taktikai lépései árnyalt és meggyőző elemzésével jut, de megítélésem

¹⁹ Vö. Zahorán Csaba – Patakfalvi-Czirják Ágnes: Identitáspolitikák és hétköznapiak Nagy-Romániában és Csehszlovákiában. *Múltunk*, 2016/4, 278–279.; továbbá Szabó Csongor: „Előadva, elfogyasztva”. *Regio*, 2017/3. http://regio.tk.mta.hu/index.php/regio/article/view/180/pdf_163 (utolsó letöltés: 2018. szeptember 27.)

²⁰ Hasonló véleményt fogalmaz meg az Egly monográfiáját ismertető egyik magvas recenzió szerzőpárosa is: „A szerző [...] mintha folyamatosan a potenciális bírálatok előtt járna: amikor úgy tűnik, hogy valami a recenzensek »horgára akadt«, akkor [Egly] rendszerint saját maga teszi azt helyre vagy árnyalja, mégpedig a lényeges vonatkozásokban teljesen kielégítően, tárgyaltanná téve így a kritikát.” Zahorán –Patakfalvi-Czirják, 2016. 277.

szerint *összességében – mégis –* többet lát beléjük és sugall általuk, mint ami a valóságban kihüvelyezhető belőlük. Rögtön jelzem, hogy ezzel az észrevételelemmel saját magammal, legalábbis korábbi történeti eredményeimmel is némi ellentmondásba keveredek, de ebben a rövid értékelésben megkísérlem ezt feloldani. Egrynek a szakmai, testületi, regionális és lokális sajátosságokra hivatkozó, s az ebből eredeztethető külön-érdekekre alapozó – egyszersmind, ebből következően, a helyi, különösen kisvárosi román elitek a „mindennapi [magyar] etnicitás” megnyilvánulásaiival szemben is toleránsabb magatartásminőségét felmutató – érvelése ugyanis – ismétlem – *formailag* kifogástalan, mi több: tekintetbe veszi a honi történetírásban úgyszólván csak szólamszerűen ismert belső román társadalomtörténeti, mentális és politikai törésvonalakat s az ezekből fakadó *román–román versengést* is (mármint ki tett többet Nagy-Romániért, melyik fejlődésnek van nagyobb súlya az egyetemes román polgárosodásban, nemzetté válásban és kultúrában etc.), ami szintén megemeli elemzésének amúgy is magas színvonalát. Nagyon óvatosan és körültekintően fogalmazott „üzenete” ugyanis még ama következtetés levonását is lehetővé teszi, hogy az erdélyi (román–magyar–szász) társadalomfejlődésben igenis megvoltak egy közép-európaias, a francia *citoyen* mintához közelítő/közélíthető civil társadalom kifejeződésének ígéretes kezdeményei, beleértve a három erdélyi nyelv és kultúra (a román, a magyar és a szász) harmonikus együttélési esélyei kibontakozását, a *transzszilvanizmust* is. Ezt a feltételezést *történetésként* elvont szinten, mondhatnám „laboratóriumi körülmények” között magam is változatlanul osztom és valósnak tartom, s ez társadalom- és mentalitástörténeti eszközökkel s alapos szociológiai vizsgálatokkal kimutatható és fogalmilag meg is ragadható. Mi több: román nemzedék- és sorstársainkkal – minden időben, így manapság is – fenntartott magánérintkezéseinkben lépten-nyomon megtapasztalhatjuk az ebből a létállapotból eredeztethető barátságos, empatikus, „européer” attitűdöket. Sajnos azonban ez, bár felemelő kivételek is szép számmal akadnak, többnyire megtévesztő. Térségünk ugyanis köztudomásúan nem a svájci kantonális, hanem az 1789-es francia „jakobinus”, centralizáló államszervezési és nemzetépítési modellt választotta, s ez az opció mindmáig felülír mindent! Empátiát, belátást, lokális érdekeket, a „mindennapi etnicitást” figyelembe vevő *citoyen* típusú spontán önszerveződések egyaránt. Nagyon

sokáig, lényegében a kilencvenes évek első felében vállalt bukaresti diplomáciai kiküldetésem lezárulásáig az imént számba vett biztató jelenségekre és magatartásmódokra alapozó reményeket, akárcsak Egyri Gábor és sokan mások, magam is fenntartás nélkül tápláltam, s következetesen hangot is adtam ennek – különleges súllyal a Kossuth-emigráció román kapcsolataira vonatkozó publikációimban.²¹ De éveim sokasodásával egyre inkább tartok tőle, ezek a remények bármikor, hosszabb időtávban is – ismét, mint a magyar–román (román–magyar) együttélés korábbi korszakaiban is oly sokszor – illúzióknak bizonyulhatnak. Annak ellenére is, hogy kisebbségi és bukaresti magyarok elemi tapasztalata, hogy a románok – ideértve a „regátiakat” is! – között semmivel sem kevesebb az ún. „rendes ember” (sőt!), és sokan valóban kényszerből, ímmel-ámmal, nemegyszer súlyos lelkiismeret-furdalással hajtják végre minden időben az államhatalom kisebbséggellenes és antidemokratikus rendelkezéseit. De megteszik mégis! Ugyanebbe a jelenségbokorba tartozik az is, hogy Egyri, bár szakmai elemzése logikailag s szűkebb társadalom- és régiótörténeti kontextusában ez esetben is hibátlan, szintén túlbecsüli Alexandru Vaida-Voevod (1872–1950) s főként Iuliu Maniu (1873–1953) „erdélyiségét”, s főként – egyetemes román nemzeti szemszögből mért – „másságát” is! Jóllehet abban tökéletesen igaza van, hogy mindketten tudatában voltak, s olykor, főként Vaida-Voevod, meggyőzően (mi több, román füllel egyenesen döbbenetesen!) érveltek is szociológiai gyökereikkel, személyiségvonásaik, műveltségisményük politikai iskolázottságuk, módszereik „magyaros”, sőt – Vajda Sándor esetében – (*magyar*) *nemesi eredetével* s beidegződéseivel, de ha valódi választás elé állították őket, mindig az általuk is többnyire lebecsült, lenézett – végső soron gyakorta görög, bolgár

²¹ Vö. Borsi-Kálmán Béla: *Nemzetfogalom és nemzetstratégiák. A Kossuth-emigráció és a román nemzeti törekvések kapcsolatának történetéhez*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1993. Helyszükében lévén, tárgyilagosságból, csupán rögzítem: ez az alapbeállítottságom bukaresti magyar diplomataként szerzett „élményeim” után ugyan *történészként* lényegében nem változott, de magánemberként és (olykor) diplomataként, valamint politológiai elemzéseimben jóval szkeptikusabb lettem a román–magyar (magyar–román) együttélés távlatai, a „történelmi megbékélés” közlő eshetősége, továbbá az erdélyi magyarság autonómia-törekvéseinek sikeressége vonatkozásában.

macedoromán származásuk miatt akár még „etnicitásukban” is idegennek, „balkáninak” érzékelt –, olykor egyenesen zsigerileg gyűlölt és megvetett „regátiákat”²² s pártjaikat választották, s nem az erdélyi magyarok és románok érdekvédelmét és távlati sorsközösségének szolgálatát.

Itt jegyzem meg azt is, hogy Egly invenciózus felvetése a „nemzetén belüli etnicitás” tárgyában, kis túlzással akár a bukaresti oligarchia – újjörög névén a *protipendada* – a román köznéptől (főként a parasztságtól) szembetűnően elütő etnikai, szociokulturális „mássága” vonatkozásában akár külön elemzés tárgya is lehetne, hiszen a *Maniu–Vaida duó* és a bukaresti „Szeráj” (Ionel és Vintilă Brătianu, Take Ionescu, Grigore Gafencu, Barbu és Elisa Știrbey, s különösen I. G. Duca) éles, személyes gyűlölködésig elmenő politikai ütközései mögött ez a burkolt „etnicitással” összefüggő zsigeri mozzanat is megbújik. Az Egly által a *nemzetén belüli etnicitás* kategóriájából levezetett *szubszidiarisztikus nacionalizmus* fogalom szintén nagyon kreatív és termékeny, még ha egyik recensense szerint ez „talán annyira nem újdonság, a brubakeri triadikus modell működésének egyik fontos eleme, mégpedig hogy a nemzeti kisebbségek is nemzetépítő csoportként léphetnek fel”... Ő is készséggel elismeri azonban, hogy ami benne „újdonságnak tűnik, az az, hogy regionális/regionalista nemzetépítések a nemzeti jellegű csoportképzésig juthatnak el”.²³ Magam még hozzátenném, hogy ebben a témában, akárcsak a Tara Zahrától kölcsönzött „nemzeti közömbösség” (*national indifference*) elméletének adaptálásában Egly elméleti érzékenysége és találékonysága ismét tetten érhető, és ez is arra utal, hogy további jelentős tudományos eredményeket várhatunk tőle.

A disszertáció terjedelméhez képest szűkre szabott mustrámat egyetlen gondolat kimerevítésével zárom: a szerző valamelyik gondolatmenete végén szenttelen tárgyilagossággal állapítja meg, hogy minden általa számba vett jelenség a csehszlovákiai és a romániai magyarság az „anyaországi” központ(ok)tól való „távolodási”, „határtermelési” s végeredményben a sokak által vizsgált „szétfejlődési” folyamatának szinte fatális erősödését

²² Hely hiányában itt is csupán jelzem: ez kölcsönös volt!

²³ L. Szabó 2017.

eredményezte a legváratlanabb esetekben, és a látszólag ennek a folyamatnak homlokegyenest ellentmondó témákban is (például a román „demokrácia” és nemzetépítés jellegének taglalása a Külföldiek Kollégiuma erdélyi ösztöndíjasai által etc.). Nem tudom, hogy mások érzékelik-e, de számomra egyre inkább az evidencia erejével hat az ezzel ellentétes jelenségcsoport létezése is: a román történelem, társadalomfejlődés, továbbá *nation building* gyakorlatilag minden fázisa kielégítő, nemegyszer jelentős sikerrel zárult, akárha a Gondviselés kegyében állt volna. Nincs rossz állapotban ma sem, kivált, ha a magyar kilátásokhoz és valós esélyekhez mérjük. Román szempontból épp ebben rejlik egyik nagy veszélye is: elégedettséget, önelégültséget, fölényességet szülhet a „legyőzött” történelmi riválissal szemben. Ez éppolyan objektív akadálya a reális román nemzeti önismeretnek, mint az ismétlődő honi és kisebbségi frusztrációk a magyarénak. Márpedig ha a két nemzet történetírása „Trianon” után száz esztendővel történelmi megbékélésről álmodozik, először saját portáján kell(ene) rendet teremtenie: Bukarestben, Budapesten és Kolozsvárt egyaránt.

Egry Gábor disszertációja, amelynek szakmai, tudományos erényeit és eredményeit, úgy hisszük, nem kell ismét összefoglalnunk, nagy lépést tett a két nemzet közötti megbékélés előkészítésének irányában. (Hiszen arra is indirekt választ kapunk, hogy munkája „*mit árul el [...] magáról a (magyar) nemzetről?*”) A monográfia máris bejelentheti igényét „a magyar kisebbségi történetírás egyik alapműve” titulusra.

Epilógus

Maniuhoz és Vaidához visszakanyarodva: nyilván mindketten nagyon szerettek volna egy *erdélyi román* dominanciájú (tehát közép-európaiasabb karakterű) modern Nagy-Romániát, de amikor belátták, hogy nincs erejük megvalósítani, kénytelen-kelletlen mindketten beletörődtek, hogy előzetes várakozásaikkal ellentétben nem Erdély fogja a maga szintjére emelni az Okirályságot, hanem fordítva, óhatatlanul le fog a „Regát” nivójára süllyedni: hosszú időre „balkanizálódik”. Végző soron azért, mert valószínűnek tetszik, az ő gondolatvilágukban sem az új, jelentősen megnagyobbodott ország *jellege*, hanem megvalósulása, *visszavonhatatlannak tételezett geopolitikai ténye* számított igazán. Ez úgy is megfogalmazható:

Maniuék hallgatólagosan tudomásul vették, hogy a bukaresti oligarchia érdekérvényesítési lehetőségei jelentősen meghaladják a nagyszebeni Kormányzótanács akciórádiuszát, vagyis a „sajátos” havasalföldi polgárosodás dinamikája és egyszerre kifinomultabb, ugyanakkor brutálisabb módszerei – nem függetlenül a korabeli román társadalom állapotától sem – egyelőre a „balkániasabb” változat diadalát eredményezik. A finomhangolás, a társadalmi visszásságok eltüntetése, a vadonatúj állam valódi korszerűsítése, az eltérő történelmü, társadalomtörténetü és szellemiségü régiók egységesítése, homogenizációja, bár nagyon fontos dolog, de ráér – gondolhatták. Vagyis először „nemzetiesítés”, ha lehet, modernizációval, ha nem – anélkül. A demokratizálás, kiegyensúlyozottabb társadalomszerkezet megteremtése majd akkor, ha „eljön az ideje”. Ezt kívánta ugyanis – a korabeli politikai közvélekedésből következően, de akár *normatív*e is – az egyetemesnek gondolt román nemzeti érdek, amelyet sohasem tévesztettek szem elől.²⁴ Ez akkor is igaz, ha néhány éve egy idős nagyváradi fültanútól (aki az ötvenes évek elején együtt ült az öreg Maniuval a máramarosszigeti börtönben) arról értesültem, hogy „Gyula bácsi” 1952 körül, nem sokkal halála előtt úgy nyilatkozott volna – természetesen magyarul! –, ha tudja, milyen ország lesz Nagy-Romániából a kommunisták kezén, egy lépést sem tett volna 1918-as megvalósításáért... (Minden hasonló kijelentésnek csak anekdotikus értéke van, szinte bizonyosra vehető, hogy hatalmi helyzetben ilyet nem mondott – s valószínűleg sohasem gondolt – volna.)

E többrétű gondolatmenet lezárásaként megítélésünk szerint ideillik Lucian Boia, napjaink külföldön legismertebb román történészprofesszora – lényegében a francia típusú nemzetté válás román változata és nemzetstratégiai törekvései egyfajta diadalaként

²⁴ Az egyik forrásában (Debreczeni László építész), a Külföldiek Kollégiuma vezetőségének kérésére írt élménybeszámolójában olvasható sarkos – szerintem máig helytálló – véleményt Egry így foglalja össze: „a románok esetében a különböző érdekek és érdekcsoportokhoz tartozás nem írják felül a nemzeti érdek és az »egyetemes román [nemzeti] ideológia« elsőbbségét. Ezért a publicisztikák is sokkal komolyabbak, a nemzet számára fontos ügyekben (tudomány, művészet, oktatás) határozott nemzeti alapon állnak, függetlenül a szerzők pártállásától”. (Egry 2015. 266.)

is felfogható – összegzése a magyar és román nemzetépítés százötven éves rivalizálása jelenlegi állásáról: „A magyarok elvesztették az Erdélyért vívott küzdelmet, egyetlen jelenlegi kezdeményezésük sem tekinthető az Erdély visszafoglalására indított offenzívaként, inkább utóvédharcnak nevezhető, mely a magyar kisebbségből és annak identitásából még megpróbálja menteni a menthetőt.”²⁵

²⁵ Lucian Boia: *Románia elrománosodása*. Kolozsvár: Koinónia, 2015. 106.